

АНАЛІЗ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ У СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

В.В.Ільчук, А.М.Коломієць

Анотація. У статті з'ясовані основні причини кризових ситуацій у системі освіти України та визначені можливі шляхи їх подолання.

Ключові слова: гуманізація, криза освіти, реформування освіти.

Аннотация. В статье выяснены основные причины кризисных ситуаций в системе образования Украины и определены возможные пути их преодоления.

Ключевые слова: гуманизация, кризис образования, реформирование образования.

Annotation. In the article principal reasons of crisis situations are found out in the system of formation of Ukraine and the possible ways of their overcoming are certain.

Keywords: humanizing, crisis of education, reformation of education.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризують перманентні ускладнення всіх соціальних систем, що задають нові контури суспільного буття. Масив трансформацій, що відбуваються, настільки великий, що значно перевищує потенціал позитивного пізнання даних явищ наукою. Це призводить до зростання невизначеності соціального розвитку, серйозно утрудняє процеси прогнозування майбутнього. Роль знань у такій ситуації стрімко зростає, витісняючи значущість засобів виробництва і природних ресурсів. Економічне процвітання все більше залежить від здатності здобувати нові знання і застосовувати їх у житті. Тому нині освіта стоїть на першому місці серед чинників розвитку людства, „вагомим ресурсом у конкуруючих ринкових суспільствах, які пришвидшують інноваційний поступ” [1].

Система освіти виконує декілька взаємопов'язаних функцій, спрямованих на задоволення як індивідуальних, так і суспільних потреб. Але якщо раніше найважливішими з них були передавання загальних і професійних знань і навичок, пов'язаних із освоєнням і застосуванням нових знань, то сьогодні – це соціалізація молоді в процесі засвоєння прийнятих у суспільстві цінностей і норм, встановлення соціальних зв'язків, механізмів включення в суспільне життя. Іншими словами, паралельно з накопиченням освітнього потенціалу в рамках цієї системи відбувається формування соціального ресурсу, що є найважливішим каталізатором інноваційних процесів.

Аналіз наявних досліджень. Сьогодні повсюдно визнається, що традиційна система освіти знаходиться в стані кризи [1-5]. Можна сказати, які вона дуже довго залишалася незмінною, не враховувала перетворення, що відбуваються в суспільстві. Орієнтуючись на диференціацію знань, запам'ятовування студентами розрізнених фактів, наша система останнім часом випускала фахівців, які далеко відстали від нових технологій і виробництв.

Сучасні дослідження показують, що подолання глобальної кризи освіти вимагає переосмислення початкових уявлень про природу суспільної освітньо-виховної практики, про цілі та цінності навчання і виховання. Йдеться про створення нової філософії освіти, адекватної викликам ХХІ століття. Методологічні проблеми освіти, зокрема вищої, знайшли своє віддзеркалення в сучасних дослідженнях, що розкривають цілісну філософію освіти (І.А.Зязюн, В.Г.Кремень та ін.). У них викладені ідеї та концепції філософії педагогіки, філософії освіти, що дозволяють методологічно обґрунтувати цілі, зміст, технологію освітнього процесу у ВНЗ.

Сьогодні в педагогічній науці як пріоритетні розглядають *науково-технократичну* (предметно-орієнтована освіта й відповідна їй функціонально-орієнтована педагогічна діяльність) і *гуманістичну* (особистісно-орієнтована освіта й відповідна їй педагогічна діяльність) парадигми освіти. Науково-технократична („знанцева”) парадигма сприяла накопиченню позитивного потенціалу, реалізованого в освітній моделі, цінностями якої є: збереження та утримання культурних традицій; підготовка компетентних кадрів, що забезпечують зростання продуктивності праці й добробуту суспільства; розумовий розвиток студентів у процесі активного засвоєння знань і їх практичного застосування; формування уявлень про наукову картину світу та ін.

Невирішені аспекти проблеми. Проте, випускники ВНЗ, володіючи значним обсягом знань, часто не можуть їх актуально інтерпретувати, з великими труднощами адаптуються до швидко змінних умов

життя, нерідко безпорадні там, де потрібна самостійність і компетентність в ухваленні рішень, уміння організувати свою роботу чи діяльність інших в обстановці великої невизначеності й підвищеного ризику. Крім того, „однією з головних проблем суспільного розвитку є недостатній рівень культури та духовності в суспільстві” [2, с.7].

Мета статті – з’ясувати основні причини кризових ситуацій у системі освіти України та визначити можливі шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий час залишаючись закритою, Україна успішно захищала себе від безладу і нестабільності. Зміни були поступові, закони розвитку передбачувані і контрольовані, життя впорядковане й стабільне. Відсутність технологічних інновацій підтримувала статичність і монологічність освіти. Після переходу України до ринкової системи господарювання стабільність, підтримувана в минулому державою, була зруйнована. Законом сьогодняшнього дня є стрімка зміна навколишнього світу, зростання невизначеності і непередбачуваності. Система освіти піддається сильному впливу зовнішніх змін: економічних, політичних, соціальних, технологічних тощо. Все це вивело її зі стану рівноваги. Вона виявляється практично нездібною до розвитку, а тому стає все більш неадекватною щодо реального процесу глобальних змін дійсності.

Повернутися до колишнього стійкого стану неможливо, а звичний і добре відлагоджений механізм у нових умовах відкритої системи вже не діє. Тому настійною вимогою в сьогодняшніх умовах стає розробка нових теоретичних основ управління освітою. Виникає величезна потреба в пошуку не лише нових технологій, форм і методів навчання, а й нової освітньої парадигми, в центрі якої органічна концепція світу, що самоорганізовується.

Саме тому наразі виникають різні підходи до питання реформування системи освіти. Науковцями формуються нові концепції освіти, розробляються програми, здійснюється пошук нових форм організації наукового знання, спрямованих на реформування системи освіти.

Кількісні та якісні структурні й соціально-економічні зміни останніх десятиліть у розвинених країнах називають переходом до постіндустріального суспільства. Вони призвели до зміни концепцій розвитку й управління – від технократичного підходу до інноваційного, від управління персоналом до управління людськими ресурсами. У структурі життєдіяльності на перше місце вийшли такі категорії, як людина-особистість, людина-професіонал. Найбільш значущими чинниками розвитку країни стають разом з професійною компетентністю такі якості працівника, як творчість і здібність до неперервного розвитку й самоосвіти. Аналогічні процеси почалися і в нашій країні і вже призвели до зміни освітніх потреб суспільства. А це, в свою чергу, стимулювало проведення реформи освіти, спрямованої на здійснення гуманістичного підходу до навчання і виховання з використанням нових методів і педагогічних технологій.

Звісно, процес реформування системи вищої освіти – складний і тривалий, і здійснюється вже доволі суперечливо. Але його необхідно провести, інакше ми можемо опинитися на узбіччі світової цивілізації. Справа в тому, що скільки б ми не пишалися системою радянської вищої освіти, але на сьогодняшній день вона здебільшого вичерпала свої можливості і не відповідає сучасним вимогам. У зв'язку з цим, нам потрібно тверезо оцінювати ситуацію, що склалася, оскільки тривале неприйняття дієвих і ефективних заходів щодо її реформування призведе до накопичення проблем.

Основними з наявних проблем є такі: вичерпали себе екстенсивні підходи розвитку системи вищої освіти (більше нікуди відкривати нові ВНЗ, збільшувати набори студентів, розширювати навчальні плани, поглиблювати навчальні програми тощо); відбулося помітне зниження якості вищої освіти, що призвело до зниження її ефективності; знизилася практична підготовленість випускників; як і раніше продовжується згубна практика фінансування системи освіти за залишковим принципом; низька оплата праці педагогічних кадрів призводить до їх відтоку в інші галузі.

З іншого боку, в сучасних умовах радикальним чином змінилися вимоги до фахівців із вищою освітою. Одним із основних завдань системи вищої освіти стає формування особистості, здатної вирішувати складні проблеми, з якими зіткнулася держава і суспільство. Це, зокрема, конкурентна міжнародному ринку праці, швидка адаптація до змін в економіці, науці, технологіях, культурі. Тому реформування системи вищої освіти розглядається тепер як необхідна умова економічного зростання.

Більше того, світовий досвід переконує, що швидше й успішніше виходять із кризи ті країни, керівництво яких у важкий час приділяло найбільшу увагу питанням освіти. Країни, які своєчасно усвідомили роль досягнень науки і новітніх технологій, їх упровадження у виробництво, які не ігнорують характерні тенденції розвитку світової цивілізації, що пов'язані з переходом людства до нової ери, де не фізична робота, а інтелектуальні ресурси людини превалюють над суспільним прогресом, сьогодні є лідером світового розвитку. Зокрема, в період економічних криз багато

промислових розвинених країн, у тому числі і США, прагнули розширити можливості населення щодо здобування освіти і, насамперед, вищої.

В Україні вже є розуміння того, що нові соціально-економічні умови більшою чи меншою мірою впливають на цілі освітнього процесу в усіх його проявах. А це, природно, ставить перед вищою школою завдання щодо створення нових навчальних програм, сучасних навчально-методичних комплексів, випуску нової навчальної літератури тощо. Лише при такому підході можливе розв'язання наступних завдань: адекватне віддзеркалення економічних і соціальних реформ в освітньому процесі.

У ситуації, що склалася на сьогоднішній день, коли фінансові можливості держави гранично обмежені, а система освіти належить до найменш пристосованих до ринкових відносин, особливо важливо привести підготовку кадрів у стан, що є адекватним змінам в економічній структурі демократичної держави і сучасним вимогам світових стандартів. У даному зв'язку слід звернути увагу на наявність у вітчизняній вищій школі суперечностей, що гальмують її розвиток на шляху до виходу на світовий рівень.

До найбільш істотних із них можуть бути віднесені наступні:

- між якістю вищої освіти і потребами соціально-економічного та науково-технічного прогресу;
- між масштабами підготовки й використанням (здебільшого неефективним) праці випускників ВНЗ;
- між демократизацією управління і адмініструванням;
- між об'єктивно обумовленою тягою навчання до гуманізації і вимиванням з нього гуманітарного компоненту;
- між потребами в нарощуванні наукового потенціалу і „витоком мізків”, що відбувається в нашій країні.

Саме знаходження шляхів подолання названих суперечностей і створення умов для цього процесу є основним у діяльності ВНЗ.

Основні позиції тут наступні: система освіти має бути орієнтована на задоволення основних прав і свобод громадян, служити засобом ефективної соціальної адаптації і засобом соціального захисту в новій ситуації, формувати й задовольняти освітні потреби громадян. Більше того, система освіти має надавати необхідні умови для громадянського виховання, підготовки фахівців і служити підставою для залучення до світового суспільного процесу.

До позитивних зрушень, що відбуваються нині в сфері освіти, можна віднести:

- розвиток державної і недержавної освіти;
- вдосконалення структури освіти за термінами й рівнями;
- перебудову організаційних ланок системи освіти у напрямі формування неперервної освіти або освіти, яка поновлюється;
- розширення форм освітнього процесу.

До невідкладних завдань, що стоять сьогодні перед вищою освітою в Україні, слід віднести:

- розширення освітнього простору, недопущення зниження інтелекту та розриву зі сформованою попередніми поколіннями культурою;
- посилення чіткості та дієвості державної політики в галузі освіти, відповідальності державних органів управління за забезпечення базового рівня освіти.

Такі, на наш погляд, лише деякі проблеми подальшого реформування системи вищої освіти, розв'язання яких є необхідною умовою підвищення якості підготовки фахівців на сучасному етапі розвитку суспільства.

Нині розвиток цивілізації вимагає фахівців із широким гуманітарним мисленням, які здатні будувати професійну діяльність за законами постіндустріальної еволюції, враховують органічний зв'язок між економічною продуктивністю й творчістю, з одного боку, і прагненням людини до особистої самореалізації – з іншого.

Тому стратегічними завданнями реформування української освітньої галузі нині визначені гуманізація, гуманітаризація, технологізація, фундаменталізація та інформатизація освіти. Дотримання названих принципів у системі освіти спрямовані на виконання гуманістичної парадигми, в центрі якої знаходиться людина, її духовний розвиток і система цінностей, етичні та вольові якості, творча свобода особистості.

Гуманізація освіти передбачає превалювання основного принципу гуманізму – „людина – міра всіх речей”. Гуманітаризація вищої освіти – це один із способів розвитку духовності, становлення інтелігентності випускників, подолання вузького професійного мислення фахівців техносфери, які крім розв'язання своїх вузькопрофесійних завдань, мають виконати й таку суто важливу місію, як збереження і розвиток культури народу, його цивілізованості.

Фахівець XXI століття має бути різносторонньо ерудованим, духовно розвиненим. Він повинен досконало володіти професійною компетентністю, бути інтелігентною людиною, володіти обширними спеціальними знаннями, естетичним відчуттям, високими моральними якостями, гуманністю, повагою до досягнень людства. Все це можливо лише за умови підвищення загальнокультурної складової вищої освіти.

Важливим чинником, без якого неможливе розв'язання проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти, є впровадження принципів педагогіки співпраці. Гуманістична атмосфера і стиль в освітній установі породжують ту мотивацію, яка найкращим чином забезпечує самореалізацію можливостей кожним студентом і дає найбільш високі результати в його професійному становленні. Пріоритет особистості та її демократичних прав у сфері освіти сьогодні стає безперечною цінністю, але до їх утвердження в практиці ВНЗ ще далеко.

Гуманізація освітнього процесу у ВНЗ – одне з актуальних завдань усього викладацького колективу, яке вирішується шляхом формування нового педагогічного мислення викладачів вищої школи, шляхом оволодіння методологією і технологіями навчального-виховного процесу, що залучають студента до саморозвитку, самовиховання, самореалізації.

Гуманізація освіти пов'язана з реалізацією принципу професійно-етичної взаємовідповідальності. Готовність учасників педагогічного процесу прийняти на себе турботи інших людей неминуче визначається ступенем сформованості гуманістичного способу життя. При цьому особистість сама виробляє свою стратегію, свідомо й планомірно удосконалюючи себе.

Гуманізація освіти передбачає три провідних напрями педагогічної діяльності у ВНЗ:

- 1) забезпечення внутрішніх умов саморозвитку (через механізми самопізнання, рефлексії, цілепокладання);
- 2) створення сприятливих зовнішніх умов для психічного й біологічного існування та розвитку людини;
- 3) організація олюдненого мікросоціального середовища (гуманістичні відносини, спілкування, творча діяльність, психологічний клімат і ін.) як продукт активності вихованців і вихователів.

Гуманізація освіти включає єдність загальнокультурного, соціально-етичного й професійного розвитку. Даний соціально-психологічний принцип вимагає перегляду цілей, змісту і технологій освіти у ВНЗ України, переорієнтації форм і методів навчання на особистісно-орієнтовані. Тобто процеси гуманізації та гуманітаризації тісно пов'язані з технологізацією освіти. Технологізація освіти – це, насамперед, розроблення та впровадження нових інтегрованих методик навчання, інноваційних педагогічних технологій підготовки „людського капіталу”.

З попередніми напрямками реформування вищої освіти пов'язаний також принцип фундаменталізації. Фундаменталізація освіти – це: 1) створення конгломерату фундаментальних дисциплін, заснованих на фундаментальних знаннях у сфері природничонаукових і гуманітарних дисциплін і їх взаємозгодженість; 2) створення міждисциплінарних курсів навчання.

Найбільш вагомим чинником у вищій освіті, на думку багатьох науковців, є інформатизація суспільства, що включає підпроцеси комп'ютеризації (тобто комп'ютерного забезпечення суспільства та держави), медіатизації (зростання якості інформації та інформативна направленість суспільного розвитку) та інтелектуалізації (зростання ролі та можливостей для розвитку інтелекту). Проте, хоч процес інформатизації, насамперед, призводить до розвитку й широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), він також торкається галузі соціального, духовного й культурного розвитку. Насамперед, створюється новий стиль пізнання, новий тип знання, визначається місце знань у науковій і пізнавальній сфері, відбуваються глибокі зміни у системі знань.

Тому інформатизація освіти розглядається як важлива передумова входження України в європейський освітній простір і як головний чинник модернізації вищої освіти [4].

Важливим напрямом інформатизації суспільства є широке застосування накопичених наукових знань і технічних досягнень. При цьому глобальна інформатизація та інтелектуалізація суспільства характеризуються грандіозним розширенням фронту досліджень, спрямованих на здобування нової інформації.

Інформатизація визначає швидкість переходу від індустріального суспільства до інформаційного товариства, а рівень інформатизації суспільства – динаміку зв'язків у суспільстві, якість і оперативність прийнятих рішень, спроможність до накопичення, збереження, актуалізації знань (у часі, в просторі, у формі організації).

Світовий досвід свідчить, що саме інформатизація суспільства стала чинником, який не лише визначає розвиток виробничих сил, а й суттєво впливає на характер соціально-економічних відносин, устрій життя і мислення, формування рівня задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства.

Успіхи розвитку будь-якої галузі народного господарства сьогодні безпосередньо залежать від розвитку інформаційної сфери. Вкрай необхідним стало забезпечення існування, взаємозв'язку і взаємовпливу інформаційних технологій в освіті, науці, виробництві, екологічних структурах і т.ін. Все це залежить від кваліфікації кадрів, яка значною мірою визначається системою освіти.

Сьогодні національна політика України в сфері інформатизації спрямована переважним чином на розвиток комунікаційної інфраструктури, що вважається необхідним фундаментом інформаційного суспільства. Проте інформатизація суспільства не може бути здійсненою без людських ресурсів.

На думку М.М.Чурсіна [5, с.74], інформатизація суспільства створює в освітній галузі багато проблем як теоретичного, так і практичного змісту, серед яких науковець зазначає такі:

- проблема використання інформаційних технологій в освітній діяльності;
- суперечність між темпами появи актуальної наукової інформації і здатністю вищої школи її асимілювати;
- динаміка взаємин системи вищої освіти із системою науково-технічної інформації і наукових комунікацій;
- загострення потреби в одержанні „інформаційних” метазнань і метаінформації (знань про знання та інформацію);
- розгляд навчального процесу як інформаційної діяльності;
- формування в освітній діяльності адекватної понятійної і термінологічної бази інформаційних уявлень;
- визначення структури, принципів формування і використання інформаційних ресурсів в освітній діяльності;
- виховання в студентів інформаційних потреб і відповідної інформаційної поведінки;
- розвиток інформаційної діяльності у вищій школі;
- формування інформаційної культури випускника ВНЗ.

Інформатизація різко збільшує вимоги до підготовки фахівців у ВНЗ і до професійної діяльності викладачів вищої школи. Для реалізації принципів гуманізації, гуманітаризації, технологізації, фундаменталізації та інформатизації, що визнані сьогодні основними напрямками вдосконалення системи професійної освіти, викладачу необхідно мати високий рівень не лише педагогічної, а й методологічної, психологічної, правової, соціологічної, технологічної та інформаційної культури.

Тому до *напрямів подальшого дослідження* відносимо визначення організаційно-педагогічних умов професійного самовдосконалення викладачів вищої школи.

Література

1. Біла книга національної освіти України. За заг.ред. академіка В. Г. Кременя. – К. : ТОВ „Інформаційні системи”, 2010. – С.10.
2. Кремень В.Г. Вхідження людини у світ науки і культури в умовах глобалізації / В. Г. Кремень // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : Зб.наук.пр. – Випуск 29. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма „Планер”, 2012. – С.7-13.
3. Мещанінов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: Монографія. / Мещанінов О.П. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім.Петра Могили, 2005. – 460 с.
4. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес //Освіта України. – 2004. – 10 серпня. – С.7.
5. Чурсін М.М. Інформаційні проблеми вищої освіти / Чурсін М.М. //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2004. – №5. – С.74 -78.